

25.79x31.65	1/2	18	עמוד	שבת - מקור ראשון	01/2025	92671643-8
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						

ספרים

עורך שמואל פאוסט

נס מאחורי מסך הברזל

שירי ריה"ל זיכו אותו באהבה ובהערצה כבר בחייו. במשך למעלה ממאה שנים שירת החול שלו הוכרה רק מתוך אוספים שנשמרו במערב. פתיחת שערי הספרייה הרוסית הלאומית הביאה לכינונו של "מפעל יהודה הלוי" / **אפרים חזן**

"יהודה הלוי! השם הקדוש הזה, המו מעי לו. רש"י ובעל הכוזרי המה הנאהבים והנעימים לי והיקרים והנכבדים בעיניי מכל חכמי ישראל אשר קמו אחרי חתימת התלמוד". כך פתח שד"ל את הקדמתו לקובץ "בתולת בת יהודה", הכולל את שירי החתונה ושירי העלייה לארץ ישראל של ריה"ל. שד"ל הגיש את הקובץ כשי היהושע העשיל שור, מפעילי חכמת ישראל, ליום כלולותיו. קובץ זה הוא ציון דרך חשוב, בהיותו הקובץ המודפס הראשון שהוקדש לשירי הלוי, והוא הניע את העיסוק הרב של אנשי חכמת ישראל בריה"ל.

האהבה הגדולה לריה"ל לא החלה אצל שד"ל. היא ליוותה את המשורר הגדול מאז ראשית התגלותו בימי נעוריו, בראשית המאה ה-12, כמשורר מוכשר הזוכה לשבחים ולאימוץ בידי רבי משה אבן עזרא, שנחשב לראש המשוררים ולפוסק האחרון בענייני שירה ופואטיקה. כך הוצג הלוי במכתב שנמצא בגניי זה, שנשלח מאת יוסף אבן אללכותוש אל הסוחר חל" פון שעמר לפגוש את הלוי באלכסנדריה וללוותו עד שיפליג לארץ ישראל: "והנה עשה ה' יתעלה טובה עמך... ושלה אליך את מכלל ארצנו ומשמעותה, את מעוזנו ומנהיגנו, החכם המפואר ביותר החסיד שאין דוגמתו, השלם ביותר, רבי יהודה בן אללוי ש"צ". תחושות הערצה אלו מלוות את דמותו המופלאה ואת שירתו מאז ועד היום, ולא ייפלא כי שיריו נלקטו והועתקו כבר בימי חייו.

יהודה הלוי
שירי החול
הדיואן המקורי עם
נספחים
מהדורת יוסף יהלום
מאגנט, 2024,
691 עמ'

למסכת חייו של הלוי, מהם ארבעה מכתבים בכתב ידו ממש, תוך פירוט חידושים מרעישים לגבי שהותו במצרים ועלייתו לארץ ישראל. עוד התגלו עשרות קטעי גניזה של העתקות שירי ריה"ל ובהם עשרות רבות של שירים לא מוכרים. ואולם אוסף גדול וחד שוב, אוסף פירקוביץ', שהתבסס בעיקר על גניזת "דאר שמחה" שנמצאה בית הכנסת הקראית העתיק בקהיר, נשתמר בספרייה הרוסית הלאומית בפטרבורג והמתין עוד שנים רבות מאחורי מסך הברזל.

הגניזה הקראית, כמו סידור התפילה הקראי, כללה משירי הלוי, ולמרבה ההפתעה גם שירי כתבי יד של דיואנים עתיקים של שירתו. ניכרת בהם אהבה מיוחדת של העדה הקראית ליהודה הלוי, והכלה מצד ריה"ל לעדה זו. השלטון הסובייטי מנע כל גישה לאוצר הזה. יהודי חכם, אריה לייב וילסקר, שהיה הספרן של כתבי היד העבריים, השכיל לט" פטף מדי פעם מאוצרות אלה דרך מאמרים מפורחי המשטר ב"סובייטיש היימלנד" היידי, ובהתכתבויות עם חוקרים בארץ, תוך שימוש בהצפנות נוסח עולם הריגול. מתוכן השכיל פרופ' עזרא פליישר לפרסם את הנלמד מהם. ואולם החוב הגדול של עם ישראל לבחיר משורריו נותר בעינו.

הנה הגיעה עת רצון בשנת 1990, ראשית ימי ההפשרה בברית המועצות, כאשר פרופ' יוסף יהלום הגיע ללנינגרד וזכה למה שלא זכו חוקרים לפניו, סיפור של כמעט נס. ובלשונו: "כאשר מסך הברזל אך החל להתרומם מעט, ערכתני מסע מחקר אל הספרייה הרוסית הלאומית בפטרבורג במטרה לגלות שם שריי די דיואנים של שירי הלוי. לנגד עיני עמד הציווי 'השמר לך פן תעזב את הלוי כל ימך' (דברים יב, ט). בהמשך לביקור אף זכיתי למתנה הנדירה של תצלומים. ליד הגיעו תצלומים של למעלה מ-40 כתבי יד שגיליתי במקום. כתב יד אחד כלל לפע" מים עשרות דפים, והמספר הכולל של הדפים הגיע למאות רבות. כך שינסתי מותניים וניגשתי אל מלא" כת המיון והסידור".

בין קודש לחול

מלאכה נכבדה זו כללה כתבי יד מלאים וחלקיים, שריידי דיואנים וקטעי גניזה. כנוסח יסוד נבחר "דיואן מתנה יהודה" מאת חייא אלדאודי, בן זמנו של ריה"ל, שכל המעתיקים ראו בו ראש וראשון. מה שלא נמצא בנוסח היסוד הושלם ממקורות מהימנים אחרים. עיקר המלאכה הייתה לסמן כל חילוף נוסח על פי כל כתבי היד (מעל שלושים), כולל הכתובות הערביות בראשי השירים, לתרגם תרגום מדויק כתובות אלה, וכמובן להציע ביאור לכל שיר.

אין פלא אפוא שמלאכת הכנת הדיואן דרשה הקמת מפעל שלם, הוא "מפעל יהודה הלוי" בראשותו של יהלום, שנועד להוציא לאור מהדורה מדעית של שירי יהודה הלוי, המבוססת על כל המקורות. ואכן, לאחרונה זיכה אותנו המהדיר ב"דיואן המקורי" של שירי החול לרבי יהודה הלוי.

נדגים משהו מן הברכה הצפונה במהדורה שלפ" נינו, דרך השיר המזוהה ביותר עם רבי יהודה הלוי – "ציון הלא תשאלי לְשָׁלוֹם אֶסְרִיךָ / הַדְרִשׁ שְׁלוֹמְךָ

וְהֵם יִקְרְעוּךָ / קִמְּךָ וְקִמְּךָ וְקִמְּךָ / רְחֹק וְקָרֹב שְׁאֵי קִפְלֵ עֲבָרֶיךָ

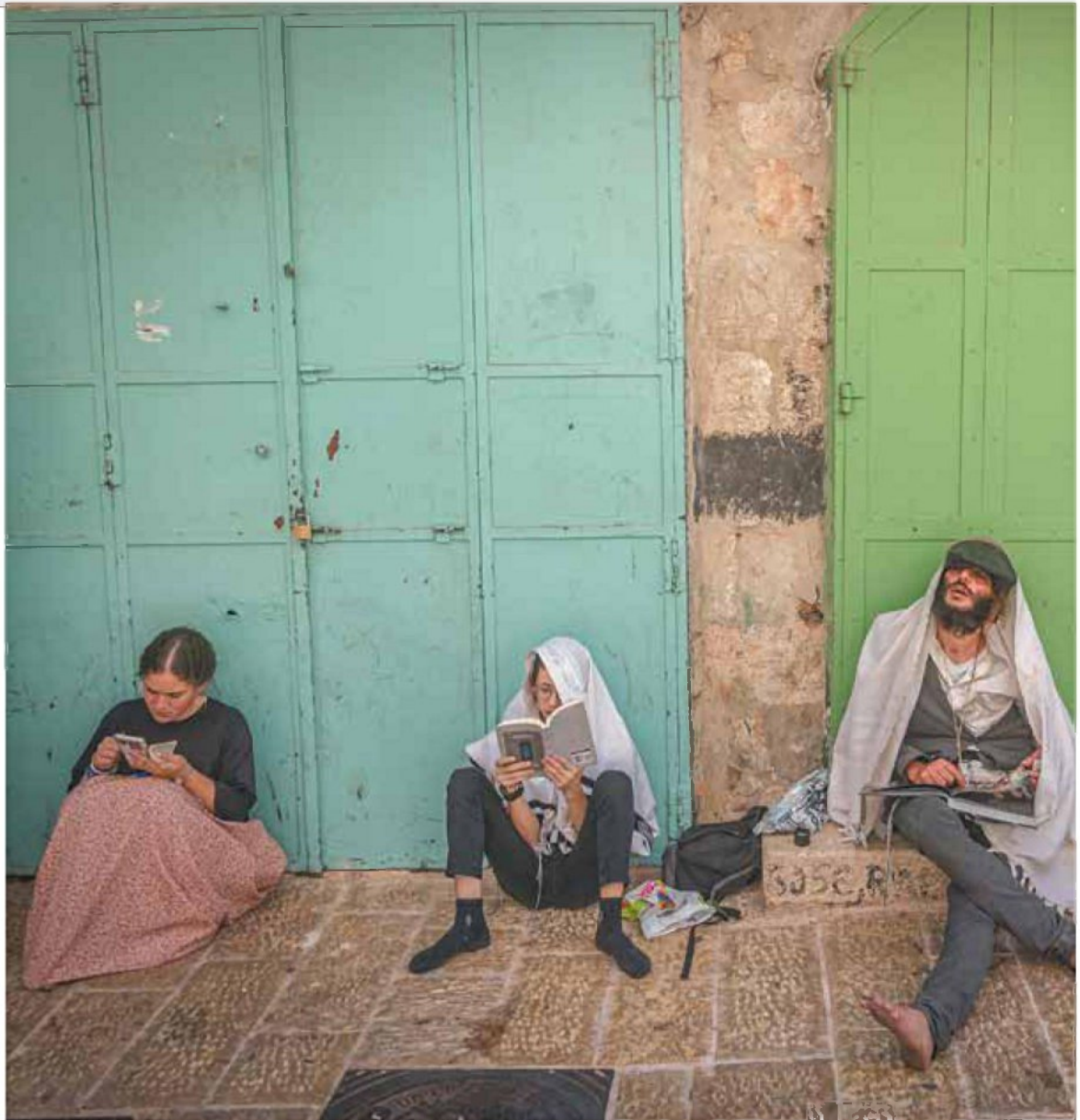
השיר מובא על פי דיואן חייא, וסביבו כתבי היד המציעים חילופי נוסח וארבעה עשר קטעי גניזה. כולם מוצאים את ביטויים במדור חילופי הנוסח.

הכתובות בערבית יהודית בנוסח היסוד תורגמה על ידי המהדיר: "ולו בתיאור מעלת ארץ ישראל וסגולותיה". במקביל מציגים חילופי הנוסח עוד שתי כתובות: "ואמר על ההשתוקקות אליה"; נ (כ"י שוקן): "ולו רצון אלהים עלי, על ההשתוקקות לבית אלהים ישת" בח ויתפאר". שלוש הכתובות הללו מלמדות כי מדובר בשיר געגועים אישי, שנכתב לצרכים לא ליטורגיים. והנה כותרות משני קטעי גניזה מגדירות את השיר האישי כקינה לאומית: "קינה אחרת ליהודה ז"ל", ו"גיראה (אחרת) ליהודה הלוי לתשעה באב".

לשני הבתים הראשונים אין חילופי נוסח כלל. אך מכאן ואילך נרשם כל חילוף נוסח העולה מן המקור רות בצורה מסודרת וברורה, והקורא יכול לבחור את קריאתו ואת פרשנותו. לפנינו אפוא מהדורת מופת,

פרופ' אפרים חזן הוא חוקר שירה ופיוט, פרופסור אמריטוס בחוג לספרות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן וחבר האקדמיה ללשון העברית

15.97x31.86	2/2	עמוד 19	מקור ראשון - שבת	01/2025	92671644-9
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

צילום: חיים גולדברג, פלאש 90

שיר הגעגועים האישי הפך לקינה לאומית. קינות בתשעה באב בעיר העתיקה בירושלים

וסוגיות בפיוט הפרובנסלי והקטלוני), שבו הוא מונה 32 "ציוניות" מכל המנהגים. חבל שמחקר זה הוחמק; יש בו כדי לתרום ולהרחיב את מעגל ההולכים בעקבות "ציון הלא תשאל".

יהלום עוקב אחר רישומו של השיר הגדול הזה מאז "שלשלת הקבלה" במאה ה־17 ועד אורי צבי גרינברג. בחרו החזור "יָהּ" הוא שומע את הצליל של "איכה". אוסיף כי החרוז מהדהד את תהילים קכב: "עַמְדוֹת הַיָּם רָגְלֵינוּ בְּשַׁעֲרֵיךָ", "יִשְׁלְיוּ אֶהְבִּיךָ", "שְׁלֹחַ בְּאֶרְמְנוֹתֶיךָ". החרוז הזה מתחבר לירושלים גם בפיוט סליחה:

יְרוּשָׁלַיִם, לְמוֹנֵיךָ / תִּשְׁקֵי אֶת כּוֹס מְרִירֶיךָ,
בָּאֵה עֵת תְּעַנְנֵיךָ / וְשֵׁב תִּבְרָכֵי אֶל תְּדַבְּרֵיךָ,
שְׁמֵי מְהֻמָּן הוֹגְגֵיךָ / שְׁלֹם מִפֶּל עֲבָרֵיךָ:
חֲגִי יְהוּדָה חֲגִיךָ / שְׁלֵמֵי נְדָרֶיךָ!

זו הפתיחה, ובהמשך מופיעים החרוזים: עֲפָרֶיךָ, שְׁעָרֶיךָ, נְעוּרֶיךָ, אֶסִּירֶיךָ. משני השירים למדנו כי הם מחוברים יחדיו למזמור קכב.

לא ניפרד מ"ציון הלא תשאל" בלי להצביע על עוד אישיות מרכזית שהשיר הניע את חייה. פרופ' חיים שירמן, המורה הגדול של כל חוקרי שירת ימי הביניים, סיפר בריאיון ל"דבר" ב־1995 כיצד הגיע לחקר שירת ספרד: "אפשר לאמר כי שיר אחר עורר בי לראשונה את הרצון להדרו לשירה זו, שירו הידוע של ר' יהודה הלוי, והלא תנחש... – 'ציון הלא תשאל' לשלום אסיריך'. לאחר שקראתיו ושיננתיו, החילתי תי לתרגמו לרוסית. לימים למדתי כי שיר זה תורגם ללמעלה משישים שפות, ורבים אחרים שרו כמתכווני תו...". נמצא ששיר זה משפיע על חקר השירה והפיוט עד ימינו אלה, כולל הספר שלפנינו. פרופ' יהלום ראוי להערכה רבה על מפעל יקר שזיכה בו את הרבים. ●

תיקון של חוסר בן 130 שנה.

מתחת כל המנגנון הזה מגיע הביאור. דרכו של יהלום כאן אינה על פי המקובל במהדורות השירה והפיוט, כולל מהדורותיו שלו עצמו. הביאור הוא מעין סיכום לנאמר בכל שורה, והמקורות מצוינים תוך כדי הביאור. זה ניסוי מעניין הדורש תעוזה רבה, וכנראה מבקש להנגיש את שירת ריה"ל לציבור. דרך זו יש בה אולי כדי לפתור את בעיית התחביר המורכב של שירת ספרד. האם הניסוי יצליח? ימים יגידו. נקודה נוספת הראויה לתשומת לב היא ההכרה עה לראות את המהדורה כדיואן "שירי החול". המהדורה דיר תוהה אם כותרת זו מתאימה לספר הכולל בין השירים החדירוויים 56 שירי דבקות קצרים, שירי תהילות אמוניים". שאלה זו, נדמה, חלה גם על שירי הים ושירי ציון של הלוי. יהלום מקדיש דיון מעניין לבעיה בסעיף "בין קודש לחול", ועם כל זה הוא מכריע: "ואף על פי כן נתייחס לכרך הראשון ככרך שירי החול".

קינות ציוניות

בצד הדיון המפורט בדיואנים, המבוא לספר מאיר נקודות ציון מעניינות בחיי הלוי, הן בראשית דרכו והן בשהייתו במצרים, ובעיון בשירתו. המבוא מסייג תיים ב"ציון הלא תשאל", שיר געגועים ואהבה אישי שהפך כאמור לקינה מרכזית לתשעה באב ברוב קהילות ישראל. לראשונה התקבל לסדר הקיינות האשכנזי, ובעקבותיו נוצרה תת-סוגה של קבוצת קינות הקרויות "ציוניות", המחקות את החריזה והמי שקל, ובמידה רבה גם את התוכן, של שירו של הלוי. המחקר המקיף ביותר על פיוטים אלה הוא מחקרו של בנימין בריקוקה, "פיוטי הציונים" (בספרו "סוגות